

JAUME CASALS PONS

LA FILOSOFIA OBLIGATÒRIA

«Pour un buveur de brûlot, comme elle est pauvre, comme elle est froide, comme elle est obscure, l'expérience d'un buveur de thé chaud!»

(GASTON BACHELARD, *La psychanalyse du feu*)

I

Qui ha llegit els llibres i ha comprès l'audàcia d'un gran text, qui ha estat posseït per la intensitat de les idees, qui s'ha interrogat fins al límit de les forces i s'ha atrevit a saber, ja no pot dubtar de la penetració de la seva mirada ni de l'absolut de la seva posició davant el món. Cridat a les gestes de l'esperit, besat per les muses i abraçat pels àngels, investiga en els racons originaris del bosc de l'existència i en les fonts primordials de l'aigua de la vida. Ha vist cristal·litzades les seves lectures i els seus escrits, ha vist com el món se sotmetia als seus desigs transformadors, a l'especulació ideal dels seus ulls. El bevedor de cremat, iniciat en els misteris de la digestió del foc i de la nit, ¿com pot ser entès pel bevedor d'infusions tèrboles a mitja tarda?

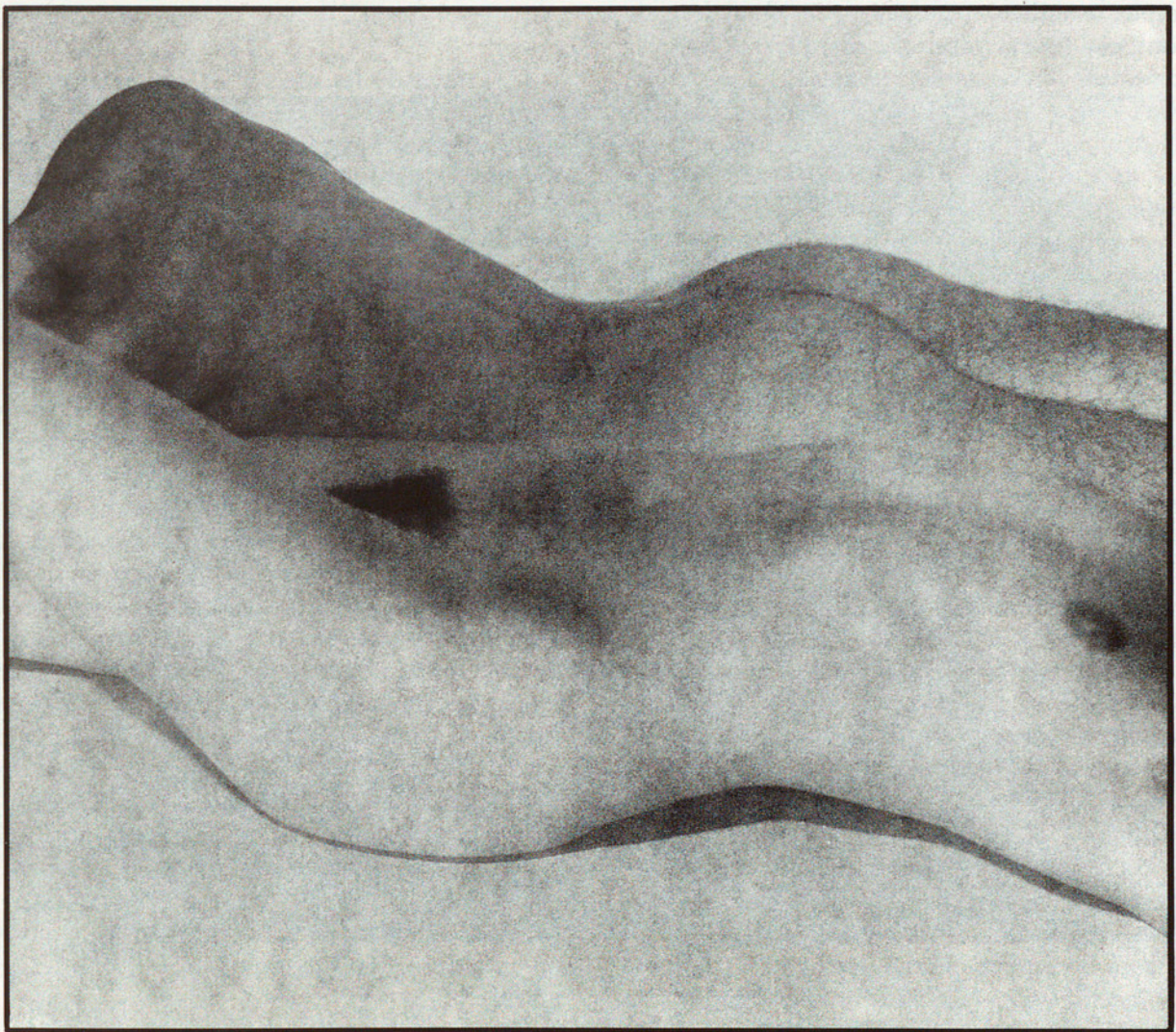
El món sencer és el laboratori del filòsof. Però, per al món, el filòsof no és sinó una peça del museu d'història natural, sense cor, sense vida, dissecat, carregat de naftalina. És una peça antiga, d'un valor incert i més aviat sentimental. Des d'aquest punt de vista, si examinem tan sols la mirada naturalment despectiva o estranyada que s'adrecen, el filòsof (l'artista, el científic) i el món estan essencialment renyits, per partida doble: la feina del món consisteix a separar els inútils i els inútils s'esforcen a separar-se del món.

Hi ha alguna cosa mal pensada en aquest examen, diguem-ne ordinari, del conflicte clàssic entre el savi i la plebs. Perquè, sens dubte, la cultura, o el conjunt d'activitats i d'objectes de realitat patent que amb més o menys acord anomenem «cultura», no pot néixer d'aquesta enemistat radical entre l'individualisme i l'arrogància naturals i irrenunciables de la ciència, l'art i la filosofia i la «solidaritat» implacable del poble a l'hora d'apostar per les posicions pragmàtiques, a fi

de perseverar en l'existència. Fins i tot en el cas que penséssim la cultura com el resultat del pragmatisme dels savis, és a dir, com el producte que destil·len amb la idea de ser retribuïts pels altres, pels consumidors de cultura, i així poder sobreviure, seria inexplicable la cultura mateixa sense un esforç d'aproximació entre els uns i els altres. Hi ha, per tant, en efecte, alguna cosa mal pensada en el discurs sobre la distància insalvable i certa que separa els arguments del saber i els arguments de la vida col·lectiva. Malgrat que em costa molt trobar línies de demarcació diàfanies entre la filosofia, l'art i la ciència, tractaré de rectificar aquest punt de vista desencertat pel que fa, en concret, a la filosofia.

II

La cultura representa la participació col·lectiva en el saber. La saviesa representa l'element singular i individual embrionari de la cultura, la subjectivació del saber. El conflicte que ens interessa existeix en la mesura que les formes de vida social imposen un ús interessat de les facultats intel·lectuals, o de producció de saber, mentre que la filosofia reclama un ús especulatiu, desinteressat, d'aquestes facultats. En el primer cas, el saber és un instrument que serveix l'aspecte biològic de l'home, és a dir, un instrument per conèixer aquelles coses que afecten directament la seva supervivència, un instrument que treballa amb els materials útils per a la lluita contra les amenaces a la vida, un saber històric, geogràfic, ecològic basat en l'esforç econòmic de la intel·ligència col·lectiva, o aproximadament comuna, que és la facultat dels costums. En el segon cas, el saber no és un instrument sinó un fi. La filosofia —com volia Aristòtil— aspira a sadollar el desig corresponent al buit deixat per l'admiració da-

CALOTIP. 1980

vant fets inicialment obscurs i inexplicables, aspira al saber pel pur desig de saber.

Aquesta divisió sabuda de tothom és teòrica, és clar. No parla de persones, d'individus o de grups que despleguen específicament alguna d'ambdues activitats. No hi ha professionals del saber pel saber. En certa forma, la filosofia exigeix el diletantisme o, per ser encara més redundants, l'*amateurisme*. Si no fos així, la filosofia mateixa brindaria un punt feble als seus detractors. En primer lloc, perquè podria globalitzar-se la idea d'interès —com efectivament ha fet, per exemple, la tradició marxista— pensant el desig de saber com una forma subtil de camuflar el caràcter impenitentment interessat dels homes. En segon lloc, segons una lògica més aclaparadora, perquè l'exclusivitat i la professionalitat d'alguns homes en aquesta classe de saber desinteressat suposaria l'existència d'un *modus vivendi* que prendria la filosofia mateix com a instrument. Aleshores, la filosofia es veuria projectada en la seva bèstia negra, el sofista, que comercia amb la seva perfecta xerrameca. La idea de filòsof, en el sentit de professional de la filosofia, conté, al meu parer, una discordança interna. «Filòsof» és una paraula delicada, gairebé impronunciable.

III

L'anterior divisió, doncs, no fa referència a dues classes d'homes, sinó a dues maneres de saber o d'acabar-se al saber. Si no poden ser simultànies, almenys conviuen en la biografia intel·lectual de les persones. La filosofia, o el saber filosòfic, és una mena d'accident de la intel·ligència, una actitud passatgera que pot sovintejar més o menys les seves visites a l'esperit. És un sentiment capaç de convertir-se en obsessió i, en alguns casos, de provocar la redacció de textos extraordinaris, de lectura obligatòria, i també de textos avorridíssims, terriblement indigestos. Per la mateixa raó, la filosofia no pot ser examinada com una disciplina determinada del saber, amb els seus objectes i mètodes propis. Un no es pot proposar seriosament la tasca d'examinar l'estat actual de la filosofia com si es tractés d'una ciència com la geometria o la geologia o l'economia o la fisiologia. Això no vol dir que la filosofia no pugui ensenyar-se i que, com creia Kant, davant la inexistència d'una doctrina filosòfica perfectament constituïda, només es pugui ensenyar a filosofar —una altra paraula punxeguda. Ben al contrari, la filosofia és una forma de saber que també té els seus elements específics i un llenguatge gestat històricament, que ha suscitat la redacció de textos de difícil penetració, però de gran interès per a la satisfacció de l'enteniment aventurer i el desenvolupament dels instants interpretables, en clau filosòfica, de l'existència. Però això —el llenguatge, els textos històrics, les concepcions del món— no és l'essencial, diguem-ho així, de la filosofia. En la llista següent hi ha

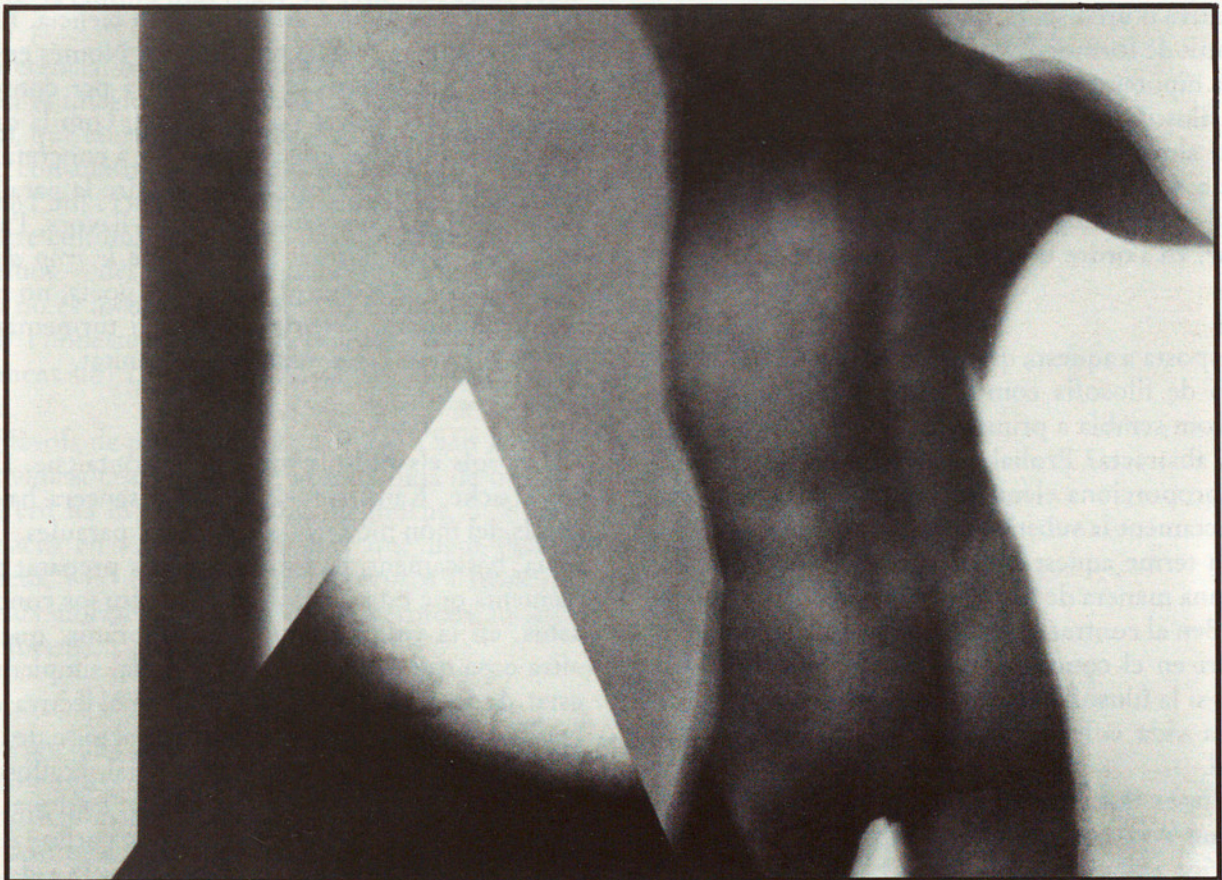
una dissonància de gènere, una confusió de nivells i de conceptes: arqueologia, sociologia, teologia, química, filosofia, anatomia. La dissonància desapareix suprimint la filosofia. En aquesta altra llista salvatge, ben mirat, les dissonàncies són imperceptibles: art, voluntat, amistat, literatura, violència, olor, filosofia, vista, religió.

La consideració d'una filosofia que no sigui professió ni disciplina és un primer pas cap a la consideració positiva dels vincles —inicialment impensables— existents entre la filosofia i la cultura.

IV

L'examen de les idees i les creences, el treball de formalització del pensament, l'estudi de les concrecions amb què idees i creences es posen de manifest en les activitats culturals i en la vida en general són, sens dubte, objectius primordials del que s'entén convencionalment per filosofia. Quan pensem en la cultura, tenim una tendència irresistible a postular la realitat d'unes formes que governen l'existència diària i, encara més sovint, a identificar la cultura amb l'escuma emulsiva d'aquestes formes, amb aquell que les ha dites, amb els homes cultes, els artistes, els filòsofs, els escriptors, els filòlegs. La transposició d'aquest sentiment, palès i ineluctable, a l'àmbit del nostre problema —el paper de la filosofia en la cultura— crea una antinòmia falsa: o bé les idees regulen la vida cultural, o bé la vida cultural genera les idees. L'explicació dialèctica i historicista l'engrapa massa aviat i no la resol sinó amb paraules mal afegides. Admet els dos termes de la disjunció. Regulació i generació es nuen en el diàleg del temps i de la història: els fets desperten idees, les idees provoquen fets. Però aquesta és una manera de deixar que s'escoli innecessàriament una confusió monstruosa, una ambigüitat intolerable que no para de produir-se en els discursos sobre la cultura i en les argumentacions, metaculturals per excel·lència, utilitzades pels polítics amb veu. L'antinòmia no existeix i, per consegüent, l'explicació dialèctica, tan pregonna en altres qüestions més precises, aquí resulta supèrflua.

En efecte, quan diem que les idees regulen la vida cultural estem parlant d'un concepte de cultura ben diferent que quan parlem de la vida cultural que genera idees. La meua opinió és que en el primer cas, si no s'aprofundeix més en els conceptes, «cultura» només pot voler dir «institucions, llibres, obres d'art, etc.». L'afirmació, aleshores, és una veritat trivial, una mena de tautologia disfressada de constatació empírica, perquè les universitats, els llibres i les obres d'art estan fets d'idees. És com dir que les idees regulen les idees, però d'una manera molt emfàtica. Això és així, sempre que no vulguem anul·lar els límits de l'objecte d'aquest escrit i passem a examinar la religió, els ritus i altres idees semblants que, evidentment, a més de les

CALOTIP. 1980

idees mateixes, regulen la vida diària. En el segon cas, en canvi, «cultura» significa planament «forma de viure», «costums», «fenòmens socials», «formes de relació». Així, si acceptem que la vida desperta o que, segons el grau de confiança que dipositem en les formes espirituals, simplement genera idees, hem de considerar-la com l'única terra capaç d'alimentar la llenya i les fulles de l'arbre de les idees.

Ara bé, això no resol l'enigma del paper de la filosofia en la cultura, o el resol precisament en el sentit que no ens interessa. Si la filosofia és un producte de la vida, d'un costat, i, de l'altre, la filosofia forma part de la cultura —en el primer dels sentits esmentats—, i prou; no podem confirmar la hipòtesi vertaderament significativa d'un discurs sobre la filosofia i la cultura, en el sentit de formes de vida comunes i de vida social. Aquesta hipòtesi consisteix a considerar la possibilitat que la filosofia —definida com a saber interessat i assumit, almenys en primera instància, com a mecanisme de subjectivació o de construcció d'un saber personal— tingui alguna cosa a dir, alguna cosa a determinar, en l'ordre de la vida col·lectiva.

V

La resposta a aquesta qüestió demana un examen de la noció de filosofia com a saber desinteressat. ¿Es tracta, com sembla a primera vista, d'una noció vaga, tèrbola, abstracta? Probablement, la història de la filosofia proporciona elements per adjectivar i perfilar més exactament la substància del discurs filosòfic. Però dur a terme aquest treball és, en el tema que ens ocupa, una manera de distreure l'atenció, una diversió lateral. Ben al contrari, reclamo que aquesta atenció es centri en el concepte de saber desinteressat. Per esbrinar si la filosofia pot decidir alguna cosa en l'àmbit de la vida col·lectiva, cal pair aquest desinterès essencial.

En primer lloc, el desinterès en el desig de saber suposa un cert compromís, concretat en la següent prohibició: evitar la presència o la infiltració d'elements estranys en el discurs filosòfic. Això vol dir, eliminar desigs, intencions, prejudicis, etc., que no formin part de l'objecte que s'examina. O, encara més exactament, el desinterès en el discurs filosòfic significa que la filosofia es limita —amb una mena de limitació radical— a posar les condicions més idònies perquè els temes, les idees, els objectes examinats es manifestin ells mateixos, es presentin a si mateixos amb la màxima transparència, es revelin. Aquesta és la manera que té la filosofia de perseguir la veritat: donar la paraula, deixar que les coses parlin. Mirar el mar, el mar dels poetes, el mar sencer, sense deixar que ens enlluerni la sardina.

En segon lloc, com es pot deduir lògicament de l'anterior consideració, el desinterès —el compromís amb el desinterès— és una aspiració. Un discurs no

pot pretendre més que simplement aspirar a posar les condicions perquè resplendeixi la veritat.

En tercer lloc, pel fet de no ser una ciència encarregada de l'estudi d'un camp d'objectes determinat, la filosofia, o l'aspiració al desinterès en el saber, pressuposa i exigeix permanentment la llibertat d'examen. La fidelitat a l'ideal del desinterès, tant al carrer com als llibres, és l'única escola de llibertat imaginable.

La definició de la filosofia com a saber desinteressat no ens condueix necessàriament, doncs, a un concepte vague, a dir alguna cosa per no dir res, a la vanitat llegendària i a les tenebres perpètuas d'una ciència ignota. És el desinterès, certament, l'únic denominador comú dels rostres ideals amb què avui es presenta la filosofia en públic: filosofia de la ciència, filosofia del llenguatge, filosofia política, etc. Només en la mesura que considerem el desinterès, i per consegüent l'aspiració a la veritat i a la llibertat, com la carn del seu cor, la filosofia, que té tendència a concretar-se en formes de saber personal, pot prendre la paraula a la plaça pública i fins i tot esdevenir, llavors, l'aliment més vital de la cultura. Sempre que *le trop de jugement*, el mal de Ronsard, el mal del poeta, no ens faci veure únicament l'element obscur i turmentat de la dansa cultural, la presumpció, la vanitat.

VI

No sols els filòsofs moderns, Montaigne, Descartes, Locke, Kant, sinó la filosofia sencera ha dit els ideals del món modern, els ha donat paraules. La filosofia, bàsicament, ha formalitzat, ha preparat tots els elements que estan en joc en els discursos contemporanis, en la vida cultural contemporània, que no és altra cosa que la vida contemporània, simplement en estat de formalització, la instància col·lectiva del saber, he dit abans. Així, apartant-se del món de la utilitat i del pragmatisme de la vida social, la filosofia ha dut a terme la tasca més útil pensable: ha donat nom a les coses i ha permès que les coses parlin. Aquesta finta, aquest allunyar-se de l'atenció a la vida quotidiana i dels afanys de la supervivència per assolir un grau més alt d'utilitat és un model filosòfic que treballa els fonaments de tota la cultura. És l'esquema mateix de la història de la humanitat, la mesura de la distància intel·lectual, la superació dels instints, el reconeixement de l'error. Allunyar-se de la naturalesa per poder-hi tornar més intensament. La consciència, la història, la cultura..., l'actitud filosòfica ha obert la porta als valors, ha eixamplat l'espai per a la transformació de les ments, que altrament s'arrossegarien en el fang de la pura existència, ha subratllat quina hauria de ser la dimensió essencial de la cultura humana, en el cas que es vulgui pensar en l'element radicalment nou que defineix l'home en relació a les altres espècies vivents.

L'afamat hipoteca l'ús de les seves facultats a la

recerca de l'aliment. Les altres coses passen desapercubudes al seu voltant. Però la història de la cultura no és la progressiva sofisticació dels mitjans per sado-llar el desig d'alimentar-se, o almenys no ho pot ser en la mesura que apostem per la novetat específica de l'home, per la possibilitat dels valors. La renúncia a aquesta aposta té, evidentment, com a immediata i minsa conseqüència, callar ara, i estripar les pàgines precedents tot seguit. Admesa la nostra posició de principi, la filosofia —la filosofia en l'art, en la física, en la moral, en la política, en la història, en la filosofia convencional mateixa— diu el nom de l'espai que separa la cultura com a mitjà de menjar i reproduir-se en pau de la cultura *tout court*, és a dir, del saber com a fi.

El diferencial filosòfic és també l'únic punt de vista des d'on és imaginable una línia de separació més superficial, que tanmateix cal traçar amb gran delicadesa i detall, constantment, cada dia. És la línia de separació entre l'útil i l'honest, entre el paràmetre polític i el paràmetre cultural —en aquell sentit més prim revisat més amunt— del treball dels homes. Certament, la política no és incompatible amb la cultura, ni la utilitat amb l'honestedat. Però la política ha de ser essencialment útil i la cultura ha de ser essencialment honesta.

Els filòsofs de professió o de vocació s'han atribuït molt sovint la tasca de traçar aquesta línia de demarcació. Però ha estat la filosofia, finalment, o la seva participació en l'actitud filosòfica que hem definit llargament, i no ells mateixos, freturosos i mancats, interessats mortals, l'encarregada de permetre aquesta labor suprema.

VII

¿Què pot dir, doncs, la filosofia? ¿Quin és el seu paper en l'espectre general de la cultura? Desinteressada, indisciplinable, aspirant a la llibertat i a la veritat, traçadora de línies de demarcació, la filosofia, fora de la seva història i de les ments particulars, és com una ànima sense cos, com una veu sense aire. La filosofia, la ciència, la saviesa, mai no han estat sabers específics. La filosofia és una qualitat, una qualitat sol·licitada i perseguida, amb més o menys de les segons les civilitzacions i les èpoques. La cultura és l'aire que fa ressonar la veu filosòfica, l'activitat humana és el cos que presta suport a l'esperit filosòfic. La filosofia és muda, no pot parlar als altres sabers si aquests no la reclamen com a qualitat seva. Per consegüent, correspon a la cultura en general i a cada disciplina en concret de buscar la filosofia, d'enriquir-se amb l'actitud filosòfica, d'examinar els seus objectes i acarar els seus conflictes amb el compromís de la intransigència intel·lectual que comporta l'ideal del desinterès i l'atenció a la multiplicitat de les seves conseqüències. És en tant que perseguida i reclamada que la

filosofia pot prendre la paraula en l'àmbit de la cultura, que és la seva filla, perquè ha estat formalitzada per ella, i és la seva mare, perquè li subministra els mitjans per expressar-se i ser de tots.

Mentre que considerem o verifiquem que la cultura té un interès en ella mateixa, que és possible rebel·larse contra el destí biològic, la presència de la filosofia serà imprescindible, s'esdevindrà la filosofia. La vigència i el vigor del discurs filosòfic donen encara la mesura i el sentit de la cultura en un temps, en un lloc. El cos no pot res sense l'ànima ni l'aire es travessa sense veu. ¿Quin monstre de vici es pot imaginar més vil que *pensar* sense la filosofia obligatòria?

JAUME CASALS PONS
Filòsof. Autor del llibre
«El pensament de Montaigne»